

İslam'da Hekim Ahlâkı

Prof. Dr.Ahmet Ağırakça

Her mesleğin kendisine has bir ahlakı vardır. Ticaretin, devlet yönetimin, politikanın, askerinin nihayet her bir mesleğin bir ahlakı olması gerektiği gibi eğitim ve öğretimin, eğitimcinin ve öğretmenin de kendisine özgü bir ahlakı olmalıdır. Fakat sağlığın, insanlığın hayatiyeti ile ilgili öneminin büyüklüğünden dolayı tıp ve tabibin ahlakı diğerlerinden çok daha farklı bir önem arzeder. Sağlık insanlığın hayati bir meselesi ve beşerin varlığını sürdürmesine bağlı önemli bir hadise olduğu için tabip ve tıp ahlakı üzerinde haddinden fazla durulmuş ve buna dair ilk dönemlerden başlayarak günümüze kadar sayısız eser yazılmıştır. Bunlar içinde farklı bir özellik taşıyıp, tıp ile ilgili ilk ahlaki öğütleri içeren ve tabipler için vazgeçilmez ilkeler olan ilk metin Hippokrates'in **el-Ahd** (Söz) diye ifade edilen ve sonradan da **"yemin"** diye ifade edilen ahlaki ilkelerdir.

Hippokrates tıp ile ilgili olarak bir çok alanda düşüncelerini yazmıştır. Onun tıba yaklaşımı ile ilgili şunlar kaydedilir: "Tıp, ilimler arasında en şerefli sayılan mesleklerden biridir. Ancak bunun en tehlikeli yanı tabip olmayan ve tıp bilgisine sahip olmayan kimselerin insanları tedâvîye kalkışmalarıdır. Kendi hevesini tatmin etmek üzere tıp mesleğini icra etmeye kalkışan ve kendisini tabip diye insanlara takdim eden kişilerin yaptıkları hatalardan başka bu ilmin hiçbir eksikliği yoktur. Bu gibi tabipler ismen tabip ama hakikatte asla değillerdir. Bunun için tıp öğrenimi almak isteyen kimselerin öncelikle dürüst ve ahlâklı, ilme istekli ve bu konuda hırslı olması gerekir. Zira bu özelliklere sahip olan kimse insanlar için güzel hizmetler yapabilir. Bunlar insanın tabiatı ve ahlâk anlayışıdır. Hayat bir eğitim ve terbiyedir. Eğitim ve öğretimden elde edilecek ürün ise aynen toprağın verdiği ürün gibidir. Neyi ekersen onu biçersin. Güzel tohum toprağa düştü mü güzel ürün verir. Tıp ilmi de iyi bir hazine ve güzel bir azığa benzer. Mükemmel bir şekilde elde edilirse kişiye mutluluk verir. Ama sadece bir intihal olarak elde edilirse mutsuzluk getirir.

Hippokrates bu öğütlerine devam ederek öğrencilerine şu hususlara uymalarını istemiştir: "Çok tamahkâr olmayınız, hastalarınızın maddî imkânlarını göz önünde bulundurup ona göre onlardan ücret alıp almayacağınızı iyice düşününüz. Bazı tıbbî vakalarda hastadan hiçbir maddî ücret istenmemelidir. Geçim sıkıntısı çeken bir yabancı size başvurduğunda onu tedâvî ettikten sonra kendisine yardım ediniz. Çünkü insanların sevildiği yerde tıp sanatı da itibar görür. Hastalarınızı ziyaret etmek üzere bir eve gittiğinizde onlardan izin isteyerek içeri giriniz. Bilerek veya bilmeyerek yapabileceğiniz her türlü kötü davranışı yapmamaya çalışınız. Gördüğünüz, işittiğiniz her sırrı saklamayı kendinize bir ilke ediniz. Hastanın sırrını mutlak surette saklayınız." Tabip hür düşünceli, güzel huylu, genç yaşta tıp öğrenimine başlamış mütenasip bir boy ve pos sahibi, (kilosu normal olmalı şişman olmamalı demektir) kavrayışı güçlü, güzel konuşan, kendisine danışıldığında veya bir konunun müzakeresi yapıldığında orijinal düşüncelere sahip, iffetli, cesur, ciddi ve kızgınlık anında iradesine hâkim, yürüyüşünde mu'tedil

bir kimse olmalıdır. Saçı sakalı daima düzgün traşlı, elbisesi temiz ve beyaz, hastaya bakmak üzere çağrıldığında hastanın yanında oturup ağrı ve şikayetlerini iyice dinlemelidir.”

Hippokrates bugüne kadar varlığını sürdüren bir tıbbi ahlak geliştirmiş olup, tıp ilmini öğretmeye başladığı kimselere önce bu ilmin kurallarına bağlı ve sadık kalacaklarına dair yemin ettirir, sonra öğretime başlardı. İşte tıp tarihinde “Hippokrat yemini” ve İslâm Tıp Tarihleri kaynaklarında da *el-Ahd* diye ifade edilen veya el-Eymân diye bilinen yemin budur. Yine Asklepios devrinden beri bu ilim sadece Asklepios ailesi ferdlerine öğretilirdi. Babadan oğula veya dededen toruna intikal edip duran bu ilim Hippokrates’ten sonra onun gayreti ve isteği üzerine başkalarına da intikal etmeye başlamıştır. Ancak buna karşılık tıp ilmi Asklepios ailesinde bulunduğu müddetçe hiçbir hastadan para alınmaz ve ücret mukabilinde kimse tedâvî edilmezdi. Bu iş tamamen iyilik olsun anlayışı üzerine bina edilmiş bulunuyordu. Fakat bu ilmin adı geçen aile fertlerinden başkasına intikal etmeye başlaması üzerine meslek ahlâk ve haysiyetinin korunması amacıyla yukarıda söz konusu ettiğimiz yeminin yapılması zaruri kabul edilmiş ve bu prensipler içinde uygulamaya konmuştur. Bu yeminin metni İslâm ve batı tıp eserlerinde farklı şekillerde yansımıştır. Özellikle XX.Yüzyılda ateizmin öne çıktığı ve din inkârcılığının adeta tercih edildiği dönemde kanaatimizce Hippokrates yemini değiştirilmiş ve Allah adının anıldığı baş tarafı atılarak yapılmaya başlanmıştır. İslâm tıp tarihi kaynaklarında bu yeminin metni şu şekilde kaydedilir:

“ **İnsana hayatı ve ölümü, sağlık ve şifa ile her türlü ilacı bahşeden Allah adına; hekim Apollon, Asklepios, Hygia, Panacea ve Allah’ın erkek-kadın bütün dostları adına yemin ederim. Ayrıca bu yeminime aynen sadık kalacağıma, bana bu ilmi öğreten hocamı aynen babam gibi tanıyacağıma, onun ihtiyaç duyacağı her hususta fedakârlıkta bulunacağıma, malım ve canımla onun emrinde olacağıma, onun neslinden gelen evlad ve torunlarına –istedikleri takdire- bu ilmi şartsız ve ücretsiz öğreteceğime, onları kendi öz kardeşlerim gibi göreceğime, tıp yeminini yapmalarından sonra, benim ve hocamın çocukları ile diğer tıp öğrencileri arasında asla ayırım yapmayacağıma, bütün gücümle hastayı tedâvî ederek onun yararına olabilecek her hususta çalışacağıma, hastanın zararına olabilecek her şeyi ondan uzak tutacağıma, ona eziyet verecek her hususu bilgim oranında ve inandığım tıbbî çözüm doğrultusunda ondan uzaklaştırmaya çalışacağıma, öldürücü ve zehirleyici bir ilaç benden istendiğinde vermeyeceğime, bu konuda kimseye yardımcı olmayacağıma, çocuk düşürücü ilaçları kadınlara vermeyeceğime, nefsimi ve mesleğimi her türlü eksiklikten koruyarak en güzel hasletlerle donatacağıma, mesanesinde taş bulunan hastanın hemen karnını yarmayıp bunu konu ile ilgili uzman cerrahlara bırakacağıma, gireceğim bütün evlere sadece hastanın yararı için gireceğime, her türlü zulüm, kötülük ve ahlâksızlığın dışında bir hayat süreceğime, mesleğimi icra ettiğim sırada yada bunun dışında toplum içinde gördüğüm yahut işittiğim, açıklanması gerekmeyen hiçbir hususu açıklamayacağıma ve böyle durumlarda ağzımı sıkı tutacağıma ve bütün bunları bir görev olarak algılayacağıma yemin ederim. Bu yeminimi hiç bozmadan yerine getirebilsem yaşamım ve mesleğimi mutluluk içinde geçireyim. İnsanlardan daima saygı göreyim. Şayet bunları yerine getirmesem bütün bu temennilerin zıttı ile karşılaşayım.”**12(12. İbn Ebi Usaybia, Uyûnu’l-enbâ’, s. 45)****

Müslüman tabipler Hippokrates'in tıbbın babası ve kurucusu olduğunu kabul ederler. Zira o, tıbbın dünyada en şerefli ve en itibarlı meslek olduğunu söylemektedir. Eserlerinden Arapça'ya çevirilerine bakıldığı zaman Hippokrates'in soğuk kanlı, merhametli, insanın fitrî yapısını bilen ve ona göre insanlara davranan, mütevâzi, vakarlı, ağırbaşlı, necip, insanı kendisine saygıya adeta mecbur eden bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. O kıskançlığı, başkasını kötülemeyi ve kendini beğenmişliği reddeden bir şahsiyet idi.

Huneyn İbn Ishak

El-Me'mun'un ölümünden sonra her nedense Beytül-hikme'deki görevinden ayrılan Huneyn, bir müddet Suriye ve İskenderiyye'ye giderek bölgeyi dolaşmış, burada bulduğu bütün Grekçe ve Süryanice kitapları alıp Bağdad'a geri gelmişti. Bu sıralarda kısa bir müddet hapse atılmış ve kitaplarına el konmuştu. Fakat bu uzun sürmeyip serbest bırakıldığı gibi mal ve kitapları da fazlasıyla kendisine iade edilmişti. Onun hapse atılmasının sebebi olarak el-Mütevekkil'in kendisinden bir düşmanını zehirlemek üzere zehirli ilaç yapmasını istemesi, ancak Huneyn'in böyle bir zehir yapmasını bilmediğini, kendisinin sadece faydalı ilaç yapmayı öğrendiğini böyle bir zehirin yapılması için de uzun bir zaman gerektiğini söylemesi idi. Huneyn'in bu mazeretini kabul etmeyen el-Mütevekkil onu hapse atmış fakat bu konuda samimi olduğunu görünce kendisini sırf denemek için böyle bir yola başvurduğunu söyleyip tahliye ettirmiş ve eski konumuna getirmişti. Hapiste bulunduğu bu müddet içine sürekli olarak tercüme ve telif yapmış, bir çok eserini bu arada yazmıştı. Hapisten çıkınca Halife'nin huzuruna vardığında bu denemeye gerek olmadığını ifade etmek için Halifeye saygılı bir eda ile dinin mü'minlere iyiliği emredip kötülüklerden alıkoymayı emrettiği halde böyle bir davranışı değil dostlara, düşmana bile yapmanın doğru olmadığını söylemişti. Dinin bu yasağının yanısıra tıp ilminin kuralları gereği de böyle bir zehir yapıp insanlara zarar vermenin mümkün olmadığını anlatmış ve kendisinden emin olmalarını istemişti. (İbnul kıfti).

El-Kindi

El-Kindî, bu dönemde gelişen bütün ilmi faaliyetlere katılmış ve gerek felsefede gerekse kimya ve mekanik alanlarda büyük buluşlar ortaya koymuş ve İslâm toplumundaki bir çok gelişmeye imza atmıştı. Bu dönemde Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında açılması tasarlanan kanalın gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak yapılan teşebbüslerde büyük gayretleri ve ilmi hesaplamaları olmuştu.

El-Kindî, İslâm dünyasında bu ilmî gelişmelere ilk imza atanlardan birisi olarak ilim hakkındaki düşüncelerini ifade ederken şu görüş ve düşüncelere yer veriyordu:

“Akıllı olan kişi kendi ilminin üstünde bir ilmin varlığını kabul eden kimsedir. İlim adamı daima bu gerçeğin kabulünü dile getirerek gerekli tevazuu gösterir. Cahil adam ise ilimde sonsuza ulaştığını vehmeder. Kötülükten ve kötü huydan uzak durur. Zira kötülük kötü insanlar için kötü bir huydur. Konuştuğun zaman dinleyenler seni tam anlamıyla dinlemiyorsa o zaman konuşmaktan vazgeç. Hevâ

ve hevesine uyan kimselere uyma, bunların dışında istediğine uy. Çok fazla bile olsa mala çok güvenme. Yalancı kimselerden hiçbir istekte bulunma. Böylesi kimseler çok kolay olmasına rağmen senin o isteğini zormuş gibi gösterir. Cahil kimseden de bir istekte bulunma, zira o da senin bu ihtiyacını kendisi için bir kalkan yapar.”

er-Razi

er-Razî'nin hekim ahlakına dair yazdığı bir eseri *et-Tıbbu'r-rûhânî* adını taşıyan eserdir. Er-Râzî'nin özellikle psikiyatriye dair yazdığı bu eseri sahasında ilk ve önemli çalışmalardandır. Bu eserinde aklın önemini ve Cenab-ı Allah'ın insanoğluna diğer yaratıklardan farklı olarak verdiği büyük bir nimet olduğunu kaydeder. Akıl sayesinde insanın etrafındaki bütün fenomenleri idrak ettiğini, yeryüzündeki her şeyin insanlığın emrine musahhar kılındığını söyler. Er-Râzî aklın önemini vurguladığı gibi insanın da bunun değerini bilip hevâ ve hevesi aklın önüne geçirmemesi gerektiğini ifade eder. Kötü nefsin bencilliğe götürmesi ve bunun islahı, kişinin kendi eksiklik ve ayıplarını bilmesi ve bunlardan kurtulmanın yolları, aşk ve sevginin beşeri bir duygu olarak insanı etkilemesi, güzel olanı beğenmek ve çirkin olanı red etmek, kızgınlığı giderme yolları, şehvetin dizginlenmesi, irade gücü, iradeli düşünme, insanda bir eksiklik olarak kabul edilen kıskançlık, cimrilik, yalan söyleme, hiddet ve öfke, oburluk, şarap düşkünlüğü, kazanma hırsı, dünyevi makam ve mevkilere olan hırs ve bunların dizginlenmesi, bu gibi duyguların nasıl yok edileceği ve insanın bunlardan nasıl kurtulabileceği, cinsel ilişkinin fazlalığı ve bunun getireceği zararlar ile vücudu nasıl etkilediği ile ilgili hususları, güzel ve takdir edilir bir yaşama biçimine sahip olma yolları, insanlara güzel davranmak ve güzel söz söylemek, ölümden korkma duygusu ve bunun önüne geçmenin mümkün olmadığı gibi konuları ele almaktadır.

Er-Râzî, hastalarını müzik ile tedâvî eden ilk tabip olma şöhretini bu eserle kazanmıştır. Özellikle melankolik hastaların meşgul edilerek ve oyalanarak tedâvî edilmelerinin faydalarından söz etmektedir. Bu gibi hastaların balık tutma, avlanma, sevdikleri insanlarla sohbet etmelerini sağlama, onlarla dostluk kurma, hatta çeşitli oyunlara alıştırma ve müzik dinlemelerini sağlama konusunda önemli uyarı ve tespitlerde bulunur. Hastaların ancak bu gibi tedâvî yöntemleriyle sıkıntı ve dertlerinden kurtulmalarının mümkün olduğunu belirtir.

Er-Razî'nin konumuzla ilgili önemli çalışması ise *Ahlâku't-tabîb* adlı eseri olup Hekimde bulunması gereken özellikler ve hekimin edinmesi icab eden ahlâk ve huy hakkında tavsiyelerde bulunup öğütler verdiği bir risalesidir. Kendi öğrencisi olan Ebu Bekir İbn Kârih'in Horasan valisinin özel tabipliğine tayin edilmesini duyması üzerine ona tavsiyeler yumağı halinde bir mektup yazıp göndermiş ve bu mektup sonradan *Ahlâku't-Tabîb* adıyla tanınan eser olmuştur. Bu risale bir besmele ile başlayıp özel hekim olarak görev alan öğrencisine Emir'in sağlığını korumanın kendisine ait olduğunu bildirip bu görevinde başarılar diledikten sonra, on sekiz başlık altında risalesini yazmıştır. Hekim için en zor görevin devlet büyüklerine hizmet etmek, onları tedâvî etmek ve bununla mutluluk duyup halk arasında itibar kazanmak olduğunu belirtmiştir. Er-Râzî'ye göre hekimin yapacağı ilk şey kendisini oyun ve eğlenceden uzak tutup kitapları ve araştırmalarıyla uğraşmasıdır. Hekimler hükümdarlar gibidir,

onların buyruğu zengin-fakir, amir-memur herkes için geçerlidir. Onlar emir verir ama emir almazlar. Hekim her şeyi bilmez. Ama genellikle cahil olan devlet adamları tabibin her şeyi bildiğini zannederler. Bu konuda hassas olmak gerekir.

Hastalıklar tedâvî açısından üç türüdür. Tedâvî ile iyileşmesi kesin olarak yapılabilenler, iyileşmesi mümkün olanlar ve tedâvînin fayda vermediği iyileşmesi mümkün olmayan hastalıklar. Hekim hastasının sırdaşı olmalıdır. Bazen hasta kendi anne ve babasından, eşinden sakladığı hastalığını ve sıkıntılarını yalnız tabibe anlatır. Tabip de bu sırrı mutlaka saklamalıdır. Hekim samimiyetle Allah'a bağlanmalı, güzel ve çekici kadınları tedâvî ederken sadece hastalıkları ile ilgilenmelidir. Vücudunun diğer tarafları onu ilgilendirmediğinden görmezlikten gelmelidir. Kadınlarla yüz göz olan tabibin halk nazarında itibarı kalmaz. Özel hekim edinen kimse ister emir ister zengin bir aristokrat veya isterse halktan birisi olsun bu hekime saygı duyup onu diğer adamlarından daha üstün tutmalıdır. Hekim de hükümdarı çevresinde bulunan diğer görevli ve bürokratlardan çok hükümdara bağlı olmalı ona daha çok merhamet duymalıdır. Onun sağlığı ile ilgilenip tedâvîsini tam yapmalıdır.

Hekim mağrur olmamalıdır. Kendisini hastalarına adayıp onları sevmelidir. Hastaları arasında zengin fakir ayırımı yapmamalıdır. Hastaya karşı böbürlenmiş tabipler bu tavırlarıyla hastayı azarlayarak tedâvî edeceklerine onu tedâvî etmekten vazgeçseler daha iyidir. Tabip Allah'a güvenip şifayı ondan istemeli, kendi becerisine ve gücüne dayanmamalıdır. Hastasını hergün ziyaret etmelidir. Hekim hastasına her gün diyetini vermeli, ona yiyecek ve içecekleri hususunda bilgi vermelidir. Hükümdarlar uzun müddet sevdikleri yemeklerden ayrı kalmak istemezler, kadın ve çocuklar da böyledir. Hekim buna dikkat etmelidir. Hükümdara ilaç verirken ona güven verip kendini de töhmetten kurtarmak için hükümdarın önünde bu ilaçtan önce hekim bir miktarını almalıdır. Hükümdarın ve hastaların önünde asla zehirlerden ve öldürücü ilaçlardan söz etmemelisin. Hasta ile hekim arasında samimiyet ve iyi bir diyalog olmalı, hasta hekime tam anlamıyla güvenmelidir. Hekim asla içki içmemelidir. Çünkü hükümdarın veya bir başka hastanın tam sana ihtiyaç duyacağı anda sarhoş olursan gözden düşersin. Bazı ilaçları verdikten sonra tabip, hastanın yanından ayrılmamalı. Zira obur hastalar vardır ki bir anda yapılan tedâvîyi bir yemekle tamamen yok edebilir. Muayene ve tahlil yaptıktan sonra hastadan kan almalı, bunun için de önce hastanın nabzını tutup durumunu öğrenmelidir. Tedâvîden iyi netice almak için hasta ile sürekli diyalog halinde olup onunla mülakat yapmak gerekir. Hasta denek olarak kullanılmamalıdır. Cahil tabip insanı canından eder. Hırsızlardan daha kötüdür. Hırsız insanın malını alır ama malını aldığı adamı öldürmez. Ancak öylesi tabipler vardır ki bilmeden tedâvî uygulayıp hastalarına zarar verirler. Bu ilkeyi unutmamalıdır. Hekimler daima mütevazî olmalıdır Alçakgönüllülük insanın manevi süsüdür. Hekim hastalarına ve tüm halka karşı kırıncı sözlerden kaçınmalıdır.

Hekim sözcüğü hakim olan Allah'ın adından türetilmiş bir sözcük olduğundan hekimler insanlar nazarında değeri büyük bir meslek erbabıdır. İnsanlar onlara daima muhtaçtır. Onlar da bunu bilip ona göre insanlara davranmalıdırlar. Tıpta kehânet olmaz. Tıp sanatına karşı sahtekârlık yapacak kimseler her zaman toplum içinde bulunabilir. Bunlara karşı uyanık ve dikkatli davranmalısın. Baştan beri anlattığımız bu hususlara dikkat eden bir tabip Allah'ın lütfü ve keremiyle başarılı olur. Hamde layık

olan Allah'tır.

Er-Râzî'nin bu sözlerle biten eserini kısmen özetle ve ana cümlelerle aktarmaya çalıştık. Gerçekten tabiplerin etik anlayışı er-Râzî'nin ifade ettiği gibi olmalıdır. Ama maalesef hala bugün bile son derece sert ve kaba doktorlara, acımasız hekimlere rastlamak mümkündür. Artık bunlar toplumda olmaması gereken tiplerdir. Er-Râzî'nin bu risalesi Abdüllatif Muhammed el-Abd tarafından *Sittü resâil mine't-turâthi'l-Arabî el-İslâmî* adıyla yayınlanan bir eser içinde (Kahire 1981, s.127-149) yer almaktadır. Bu risalenin bir çevirisi İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Dr.Mahmud Kaya tarafından yapılmış ve "Ünlü Hekim- Filozof Ebu bekir er-Râzî ve hekimlik Ahlâkı ile ilgili bir Risalesi" adıyla (*Felsefe Arkivi*, Sayı:26, 1987 İstanbul, s.227-246) yayınlanmıştır.

Diğer bir riselesi *Fî esbabî'l-mumileti li kulubi'n-nâsi an efadili'l-etibbâ'* Halkın fazilet sahibi tabiplere meyletmesinin sebepleri hakkında yazdığı ve daha çok tabiplerde etik ile ilgili meseleleri ele alan bir eserdir.

et-Tabibu'l-hazik leyse huve men kadara ala ibrâ'î cemî' el-ilel. İyi bir uzman tabibin her hastalığı iyileştirebilen tabip olmadığı, bütün hastalıkları tedâvî edip iyileştirmenin çok büyük bilgilere sahip olmakla gerçekleşmeyeceğini ve dünyanın en büyük tabibinin dahi bunu yapamayacağı, fakat ne olursa olsun tabibin teşekkürü hakkettiği ve tıp ilminin takdir edilmesi gerektiği hakkında bir eseridir.

Bu alandaki diğer bir çalışması kendisini öven bir meslek sahibinin yalnız tabip değil, hangi mesleğe sahip olursa olsun iyi bir uzman olamayacağına dair olup tabibin kendisini başkalarına övmemesi gerektiğine dair bir risaledir.

Hatâu ğarazi't-tabîb. Bu küçük makale tabibin hastalıkları karıştırarak yanlış teşhis ve tedâvî yaptığı durumlar hakkındadır.

Kitâb fi İlleti'lletî yezümmu lehâ ba'zû'n-nâs et-tabîbe ve in kâne hazikan. Halktan bazı cahil kimselerin usta ve uzman tabibi anlayamayıp neden yedikleri hakkında bir risaledir.

İbn Butlan el-Muhtar ibnu'l-Hasan

Bağdad'ın yetiştirdiği ünlü tabiplerden birisi olan İbn Butlan *Davetu'l-etibbâ' ala mezhebi Kelile ve Dimne* adlı eseriyle hekim ahlakına dair yaklaşımlarını kaydettiği bir çalışmadır. İbn Butlan'ın 450/1058 yılında Meyafarikîn'de iken telif ederek Meyafarikîn emiri Nasiruddevle Ahmed İbn Mervan (401-453/1010-1060)'a ithaf etmiş olduğu *Davetu'l-etibbâ'* ilim adamlarınca tanınan bir eseridir. Eser bir belağat harikası olarak Bağdad'tan ve güzelliklerinden söz ederek şehri bir hayli mubalağa ile överken Meyafarikin'i onunla kıyaslayarak bu şehri de kötüler. Gıdalardan, Bağdad'ta verilen ziyafetlerden ve yemekli toplantılardan da bahseder. Ayrıca şehirdeki eczacılardan, tabiplerden ve bu

tabiplerin ustalıklarına dair bir çok hususu dile getirmektedir. Eserin en önemli yanı ise, Eczacı ve tabibin dürüstlüğünden ilacın yapımında uyulması gereken dürüstlükten uzun uzun söz ederek bu mesleklerin önemini ve titiz ellerde kalması gerektiğini anlatmasıdır. Eser önemine binaen te'lifinden çok kısa bir müddet sonra 507/1112 yılında İbnü'l-Birdî Ali İbn Hibetullah İbn Ali el-Esredî tarafından serhedilmiştir. Ayrıca eser yirminci yüz yılın başında 1901 yılında İskenderiyye'de Dr. Beşşâra Zelzâl tarafından yayınlanarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Daha sonra Dr. Mahmud Sıdkı tarafından Fransızca bir özeti ile birlikte "Un Banquet de Medecins" adıyla 1928 yılında Kahire'de ve bir müddet sonra da Sıtkı Bek tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek 1931 yılında Paris'te yayınlandı. Bundan başka Dr.Cemaleddin el-Muhriz tarafından "Mecelletu mecma' mahtutati'l-Arabiyya mine't-tasvir el-Memlûki; Nusha min Da'wati'l-etibb' li İbn Butlan" adıyla 1961'de (VII, 75-80) yayınlandı. Son dönemlerde Almanca tercümesi Felix Klein-Franke tarafından "Davetu'l-etibbâ'=D a s A r z t e b a n k e t" adıyla Stuttgart'ta 1984'te yayınlanmış ve daha sonra yine aynı kişiler tarafından İngilizce bir mukaddime ile birlikte Wiesbaden'de 1985'te tekrar yayın hayatına kazandırılmıştır.

Eser'in, Ayasofya Kütüphanesi No: 13646/1'de ve III. Ahmed Kitaplığı No:1976'da, Fatih Kütüphanesi No: 3557/1'de ve Nuruosmaniye Kütüphanesi 3507/1 ve 3508'de, Musul Kütüphanesi no: 152/1'de Haleb el-Maruniyye Kütüphanesi no:567, İskenderiyye Belediye Kütüphanesi no: N/864/D, Berlin Kütüphanesi no: 1229/3 numaralarda kayıtlı yazma nüshaları bulunmaktadır.⁷

Abdullatif el Bağdadi

Abdullatif el-Bağdadî'nin *en-Nasihateyn li'l-etibba'î ve'l-hukemâ'* adlı eseri de bu alanda kaleme alınmış değerli çalışmalardandır. Eser, tabib ve filozoflar için iki öğüt anlamında olan bir çalışma olup meslektaşlarına bazı nasihatleri içermektedir. Bu eserinin de Hüseyin Çelebi no: 833/5'te kayıtlı mecmua içinde bir yazma nüshası vardır. (14 R.Şeşen, *Fihris*, s.289)

Mısırlı tabip Ali İbn Rıdvan el-Hâkim Biemrillah'ın yakın adamları arasında yer alınca Mısır Fâtimiler Devleti baştabipliğine tayin edildi ve bu görevini daha sonra gelen iki Fâtimî emiri olan ez-Zâhir li 'îzâzidinillah ve el-Mustansır Billah zamanında saraydaki bu görev ve itibarını korumuştur. Ali İbn Rıdvan Hippokrates'in tıbbî görüşlerini çok iyi inceleyip, tıp hakkındaki görüşlerinden etkilenmiş ve bu görüşlere eserlerinde büyük bir yer vermiştir. Bu görüşlere dayanarak bir tabipte bulunması gereken yedi özellikten söz edip bu özellikleri şöyle sıralamaktadır:

1-Tabip her şeyden önce iyi bir huya sahip olmalı, zeki ve akıllı olmalı,

2-Vücudu ve elbiseleri daima son derece temiz olmalı,

3-Hastanın sırlarını saklamalı,

4-Hastalarının şifa bulması için son derece samimiyetle uğraşmalı, özellikle fakirleri iyileştirmek için

gayret etmeli,

5- Mesleği ile ilgili bilgileri elde etmede ve bunları başkalarına öğretmede büyük bir istek ve rağbet içinde olmalı,

6- Güvenilir olmalı, ilaç tavsiye eder ve hastaya reçete yazarken iyice düşünüp kesin olarak tecrübe ettiği ilaçları vermeli, herhangi bir kimseye zehir ve annelerinin rahminde olan ceninleri düşürmek için hiçbir zaman ilaç vermemelidir, kavrama gücü kuvvetli olmalı, aç gözlü değil, aksine son derece tok gözlü olmalı, tedâvî ederken alacağı ücreti değil, tedâvîde başarılı olmayı hedeflemeli, hasta düşman dahi olsa tedâvî edilmelidir.

7- Samimi bir kalp ve dürüst bir bakışa sahip olmalı, kadınları tedâvî ederken bakışlarına son derece dikkat etmeli, bu konuda yanlış anlaşılmaya meydan vermemeli.

Bu gibi bilgiler aslında çok orijinal olan bilgiler olmamakla birlikte Ali İbn Rıdvan'ın son derece önemsemesinden dolayı biz de bunları İbn Ebi Usaybia'nin eserindeki biyografisinden aynen aktardık. Bu gibi bilgiler Hippokrates'in yemin metninde olduğu gibi bir çok tabibin tıp etiği ile ilgili olarak kaydettiği bilgilerdir.

Bu konudaki diğer bir çalışması *Makale fi't-tatarruk bi't-tıbb ile's-saade* adını taşımaktadır. Bu eserinde Hippokrates'ten sonra tıbbın nasıl geliştiğini ve Hippokrates'in tıbbın babası olduğunu uzun uzun anlattıktan sonra Galenos tarafından Hippokrates'in şerh ve te'vil edildiğini ve tıbbın artık Galenos'tan sonra daha çok anlaşılır olduğunu kaydeder. Tıp ilmi ve tabiplerin genel davranışları hakkında bilgi veren bu eser asıl tabip olanlarla sahte tabiplerin durumlarını ve tavırlarını anlatıp sahtelerin usta olanlarından nasıl bilgi aşındıklarını ve bunları kendilerine nasıl mal ettiğini anlatır. Ayrıca kısa bir tıp tarihi özeti yaparak tıbbın asıl merkezinin neresi olduğunu ve nereden nerelere intikal ettiğini anlatır. Bir zamanlar tıbbın asıl merkezinin Mısır ve Kahire olduğunu ileri sürüp buradan Rodos adasına ve orandan da Kös adasına geçtiğini belirtir. Burada da Hippokrates'in yetiştiğini ve tıbbın da bundan sonra gelişme gösterdiğini anlatır. O güne kadar tıbbın babadan oğula intikal eden bir meslek olduğu fakat bunun zamanla insanlar arasında yayılmaması halinde büyük zararların ortaya çıkacağını gören Hippokrates bu kuralı değiştirerek herkese tıp ilminin öğretilmesini sağlamış ve kendisi kendi çocuklarının dışında talebeler edinerek bu ilmi yaygınlaştırmıştır. İbn Rıdvan bu eserinde tıp ilminin insana verdiği mutluluğu anlatırken insanın iyilik yaparak mutluluk ve saadete kavuşacağını belirtir. Ayrıca Aristo'dan nakiller yapıp hayat ve mutluluğun akıl ile gerçekleşeceğini, idrak ve algılamaların en mükemmeli felsefi idrakler olduğunu, dediğini aktarır. Eser Albert Dietrich tarafından "*Über den weg zur Glückseligkeit durh den arztlichen Beruf*" adıyla Almanca'ya tercüme edilerek metin ve tercümesiyle birlikte Göttingen'de 1982 yılında yayınlanmıştır. Bu eserin bir tek olan nüshası Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde no: 691/3'te bulunmaktadır.⁴(4. Sami Hamarna, *Tarih turathi'l-ulumi't-tıbbiye* s.293.)

4- *Makale fi şerefi't-tıb*. Tıbbın şeref ve üstünlüğünü, tabibin izzet ve şeref sahibi olması gerektiğini ve bu mesleğin ne kadar aziz ve üstün olduğunu anlattığı bir eserdir. Yedi ayrı bölümden (bab) meydana gelen bu eserde İbn Rıdvan, tıp ilminin faydaları, bu mesleğin şeref ve üstünlüğü Hippokrates'ten alınması gereken bilgi ve tecrübe ve bu bilgi ile tecrübenin Galenos ve ondan sonra gelen diğer tabiplerin bu bilgileri şerh ve yorumları, tıp ilminin sayılan bu faydalarının sağlanabilmesi için insanın tıbbi kaide ve usulleri beden ve ruhunda yaşaması, Allah'a bağlanarak ve O'na güvenerek titiz bir takvaya ve Allah korkusuna sahip olması, sağlığı korumanın önemli bir yolu olarak namaz, oruç ve diğer takva yollarına götüren ibadetleri yapması, daima insanlara iyilik yaparak hayır işlemesi gerektiğini sağlığın bunlarla ayakta tutulabileceği ile ilgili düşüncelerini anlatır. Tıp ilmi tabibi, ister istemez insanlar arasında son derece makbul ve geçerli olan yüksek mertebe ve makamlara yüceltir, fakir bir aileden gelse veya kendisi fakir olsa bile hükümdar ve büyük alimlerle yüksek rütbeli bürokratlarla oturup kalkmaya vesile olur. Buna dair de Yuhanna İbn Maseveyh'i örnek olarak gösterir. Ama diğer taraftan bu ilmin verdiği izzet ve şerefin de başka hiç bir şeyle kıyaslanmayacak kadar üstündür. Zira Hippokrates Pers İmparatoru tarafından büyük meblağlarla altın karşılığında ülkesine gelmesi için yaptığı daveti kabul etmeyip bu kadar çok altın ve dünya malına asla iltifat etmeden ülkesinden ayrılmayacağını söylediğini belirtir. Yine tıbbın bütün meslekler içinde en yücesi ve en mükemmeli olduğunu, Hippokrates'in dediği gibi, insanlara bu kadar fayda sağlayan bir ilim ve meslek olarak iyilik ve hayır işlemede meleklerle yarışacak kadar tabibi üstün kılan bir meslek olduğunu ileri sürer. Zira tabip insanlığa hizmet etmektedir. Bunun için de bu meslek sahibini üstün bir ibadete ve takvaya ve onu kendisine, ailesine, halkına ve dolayısıyla bütün insanlığa hizmet etmeye sürükler. İşte çalışarak ve hakkını vererek hizmet eden bir tabip de bu hizmetiyle mutluluğa erer. Ayrıca İbn Rıdvan bu eserinde Mısır'ın üstünlüğünü ve büyük bir medeniyet beşiği olduğunu, Nil nehrinin çevresini düzenlemek için mühendislerin büyük ilmi inkişaflarda bulduklarını, Mısır'da yaşamış ve gelip geçmiş kavim ve milletlerin geride bıraktıklarına bakıldığında büyük bir medeniyet ve kültür birikimine sahip olduklarını görüleceğini ve bu ülkenin dünyanın en eski medeniyet havzası olduğunu ileri sürüp bunu ispatlamak için bir çok hususu dile getirmektedir. Bunun için de Aristo ve Eflatun'un eserlerindeki bilgilerin de bunu kanıtladığını söyleyerek Pythagoras ve Tales gibi filozofların Mısır'a geldiklerini ve bu medeniyetten yararlandıklarını, geriye döndükten sonra da bu bilgileri Grek halkına ve öğrencilerine aktardıklarını, ardından da büyük astronomi ve coğrafya bilgini Batlamyos (Ptolemaios)'un yetiştiğini anlatır. Aynı şekilde Galenos da Mısır tedâvî yöntemlerini öğrenmiş ve bunları kendi ülkesine taşımıştı. Bütün bunlara ilaveten Mısır halkının üstün bir kültür ve medeniyet seviyesine sahip olduklarını, Babillilerin Mısır'ı istila etmelerinden sonra bu büyük bilgi ve medeniyet birikimine sahip olan halkın Mısır'ı terkedip Akdeniz adalarına yerleştiklerini ve bu bilgi ve medeniyeti de bu adalara taşıdıklarını ve özellikle tıp bilgisinin bu yolla Grek dünyasına geçtiğini ve Hippokrates'in de bu etkilenmeden sonra yetiştiğini ve asıl bilgi kaynağının Mısır olduğunu iddia eder.⁷

Bu eserin Süleymaniye genel Kütüphanesi içinde Hekimoğlu Ali Paşa kitapları arasında bir yazma nüshasının bulunduğu ve no: 691/2'de kayıtlı olduğu bilinmektedir.⁸ Ayrıca Oxford Bodlain Kütüphanesi no: 663 (sayı 15), 248-265 sayfeleri arasında yedi baptan oluşan bir diğer yazma nüshasının olduğu kaydedilir.⁹(7. Sami Hamarna, *Tarih turathi'l-ulumî't-tıbbiye*, s.293-294.

8. R.Şeşen, *Fihrist*, s.301. Bu nüshanın 9 varaktan ibaret olduğu gör÷lmektedir.

9. Sami Hamarna, *Tarih turathi'l-ulumî't-tıbbiye*, s.293.)